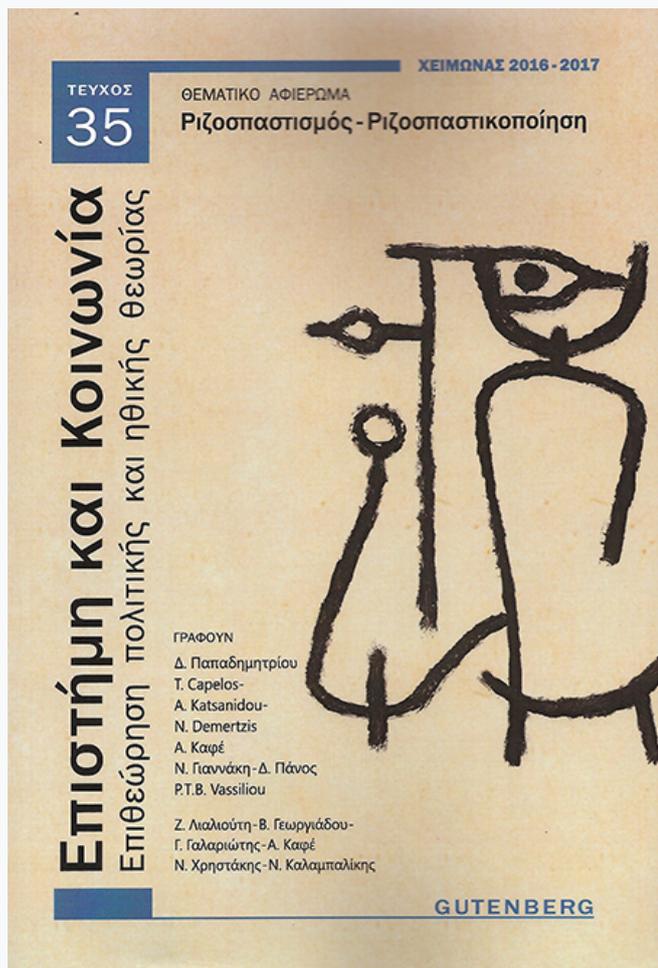

Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας

Τόμ. 35 (2017)

Ριζοσπαστισμός - Ριζοσπαστικοποίηση

Η ξενοφοβία στην Ελλάδα ως ερευνητικό πρόβλημα: Εννοιολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα

Ζηνοβία Λιαλιούτη, Βασιλική Γεωργιάδου, Γιάννης Γαλαριώτης, Αναστασία Καφέ

doi: [10.12681/sas.11494](https://doi.org/10.12681/sas.11494)

Copyright © 2017, Ζηνοβία Λιαλιούτη, Βασιλική Γεωργιάδου, Γιάννης Γαλαριώτης, Αναστασία Καφέ

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Λιαλιούτη Ζ., Γεωργιάδου Β., Γαλαριώτης Γ., & Καφέ Α. (2017). Η ξενοφοβία στην Ελλάδα ως ερευνητικό πρόβλημα: Εννοιολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα. *Επιστήμη και Κοινωνία: Επιθεώρηση Πολιτικής και Ηθικής Θεωρίας*, 35, 161–187. <https://doi.org/10.12681/sas.11494>

*Ζηνοβία Λιαλιούτη**
*Βασιλική Γεωργιάδου***
*Γιάννης Γαλαριώτης****
*Αναστασία Καφέ*****

Η ΞΕΝΟΦΟΒΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ
ΩΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ:
ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΑ
ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ¹

Το άρθρο συνιστά μία πρόταση για τη μεθοδολογική και ερμηνευτική προσέγγιση του φαινομένου της ξενοφοβίας στην Ελλάδα μέσα από την αλληλεπίδραση συγχρονίας και διαχρονίας. Συγκεκριμένα προτείνουμε τη συσχέτιση και περιοδολόγηση της ξενοφοβίας σε συνάφεια με την εξέλιξη της ελληνικής εθνικής ταυτότητας

* Διδάκτωρ, Πάντειο Πανεπιστήμιο <jennylialiouti@gmail.com>

** Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Πολιτικής Επιστήμης, Πάντειο Πανεπιστήμιο <v_georgiadou@hotmail.com>

*** Διδάκτωρ, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Max Weber Fellow European University Institute 2015-2017 <jgalariotis@gmail.com>

**** Διδάκτωρ, Πάντειο Πανεπιστήμιο <ankafe@msn.com>

1. Η δημοσίευση αποτελεί μέρος του ερευνητικού έργου ‘Examining Xenophobia in Greece during the Economic Crisis: A computational perspective’, το οποίο συγχρηματοδοτείται στο πλαίσιο του προγράμματος Ακαδημαϊκή Έρευνα στους τομείς προτεραιότητας ‘Διαφορετικότητα, Ανισότητες και Κοινωνική Ενσωμάτωση’ από τον ‘Χρηματοδοτικό Μηχανισμό του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου 2009-2014’ (XM EOX) βάσει της Σύμβασης Έργου αρ. 3712 (XENO@GR).

από το 1990 μέχρι σήμερα, με έμφαση στους μετασχηματισμούς της εθνικής αυτοεικόνας και των εχθρικών στερεοτυπών, προκειμένου να διερευνήσουμε την παρακαταθήκη της ξενοφοβίας στην ελληνική περίπτωση και τις συγχρονικές της όψεις. Διακρίνουμε την υπό μελέτη περίοδο στην περίοδο του αμυντικού εθνικισμού, την περίοδο της εθνικής αισιοδοξίας και τον εθνικισμό υπό συνθήκες κρίσης. Η μελέτη της ξενοφοβίας ξεφεύγει έτσι από την περιοριστική θεώρησή της ως αποκλειστικής συνέπειας της οικονομικής κρίσης και εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο ερμηνείας της σύγχρονης πολιτικής κουλτούρας.

Εισαγωγή

Ο προβληματισμός για την άνοδο της ξενοφοβίας τείνει να συνδέει το φαινόμενο με τις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης και της μετανάστευσης, με την οικονομική κρίση στις διαφορετικές της εκφάνσεις και την εν εξελίξει προσφυγική κρίση, που πυροδοτήθηκε από την αποσταθεροποίηση των χωρών της ευρύτερης Μέσης Ανατολής. Παράλληλα το πρόβλημα της ξενοφοβίας συνδέεται και με την άνοδο του δεξιού λαϊκισμού και εξτρεμισμού, που στην περίπτωση της Ελλάδας αποτυπώνεται στην οργανωτική και εκλογική ενδυνάμωση του νεοναζιστικού μορφώματος της Χρυσής Αυγής, ενώ σε ευρύτερο ευρωπαϊκό πλαίσιο συνδέεται με την ενίσχυση των εθνικολαϊκιστικών και ευρωσκεπτικιστικών κομμάτων, αλλά και την παρουσία μετα-δημοκρατικών σχηματισμών (Κράουτς 2006) στην πολιτική και την κομματική αρένα. Πρόσφατα άλλωστε ορισμένα ευρήματα ερευνών κοινής γνώμης κατέστησαν εξαιρετικά επίκαιρο το ερώτημα σχετικά με την ένταση και το περιεχόμενο των ξενοφοβικών στάσεων σε χώρες από τον αφετηριακό πυρήνα των χωρών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, προπάντων όμως στην ελληνική κοινή γνώμη φέρνοντας στο προσκήνιο ζητήματα όπως ο αντισημιτισμός (ADLGlobal 100: Antoniou κ.ά. 2014), η ισλαμοφοβία και οι αρνητικές στάσεις έναντι της εισροής προσφύγων (PewResearchCenter 2016). Οι προσπάθειες

επιστημονικής διερεύνησης της ξενοφοβίας, των αιτιών και των εκδηλώσεών της στο σημερινό πλαίσιο συχνά επικεντρώνονται στη συγχρονική διάσταση, με αποτέλεσμα να μη φωτίζονται επαρκώς τα στοιχεία συνέχειας καθώς και ο ανθρωπολογικός πυρήνας της ξενοφοβικής προκατάληψης. Σε αυτό το σημείο φιλοδοξεί να συμβάλει το παρόν ερευνητικό σημείωμα, παρουσιάζοντας μία πρόταση για τη μεθοδολογική και ερμηνευτική προσέγγιση του φαινομένου της ξενοφοβίας στην Ελλάδα. Για τον σκοπό αυτόν θεωρούμε χρήσιμη μία συνοπτική επισκόπηση των εννοιολογήσεων της ξενοφοβίας και των παραδοχών που απορρέουν από αυτές, προκειμένου στη συνέχεια να διατυπώσουμε ένα διακριτό ερευνητικό σχέδιο, που αποσκοπεί σε μια σφαιρική θεώρηση της ξενοφοβίας στην αλληλεπίδραση συγχρονίας και διαχρονίας.

Η έννοια της ξενοφοβίας: ζητήματα ορισμού

Αποτελεί κοινό τόπο στη βιβλιογραφία ότι η ξενοφοβία συνιστά ένα φαινόμενο με οικουμενικά χαρακτηριστικά, το οποίο προσεγγίζεται ερευνητικά με έμφαση σε επιμέρους πτυχές ή εκφάνσεις του, όπως το τοπικό/εθνικό ή το χρονικό πλαίσιο. Η πλειονότητα των επιχειρούμενων ορισμών εκκινεί από τη σημασιολογία της λέξης ξενοφοβία [xenophobia], η οποία αναλύεται στα δύο συστατικά της λέξης: ξένος και φόβος. Υπ' αυτή την οπτική η ξενοφοβία συχνά ταυτίζεται με τη 'δυσπιστία, τον παράλογο φόβο ή το μίσος [...] απέναντι σε οτιδήποτε θεωρείται ξένο' (Oksana 2009: 56). Ωστόσο οι Sundstrom & Kim επισημαίνουν πως η σημασιολογική προσέγγιση μπορεί να είναι παραπλανητική, καθώς αναδεικνύει κατά κύριο λόγο τη διάσταση του φόβου, ενώ ο φόβος δεν είναι το μοναδικό (ούτε καν το κυρίαρχο) στοιχείο που χαρακτηρίζει το σύστημα πεποιθήσεων και τα συναισθήματα τα οποία περιλαμβάνονται στο φαινόμενο της ξενοφοβίας. Επικαλούμενοι τη βαρύτητα συναισθημάτων όπως η μνησικακία ή ο φθόνος, τα οποία συνδέονται με την ανάπτυξη της ξενοφοβίας, οι Sundstrom & Kim

(2014: 20-45) διεισδύουν —πέρα από το σημασιολογικό— στο ευρύτερο συναισθηματικό υπόβαθρο του φαινομένου.

Σε αυτό το κατ' αρχάς γενικό πλαίσιο η ξενοφοβία γίνεται αντιληπτή ως *έντονη αντιπάθεια, εχθρότητα ή φόβος για όσους θεωρείται ότι είναι ξένοι* (Crush 1996: 3-5· Fredrickson 2002: 6· DeMaster & LeRoy 2000: 419-436). Την περιγραφή του ξένου απέδωσε ο G. Simmel (1908), ο οποίος συνέδεσε την οντότητα του ξένου με την υπέρβαση της τοπικότητας ως μιας κλειστής οργανικής κοινότητας, ορίζοντας τον ξένο όχι ως εκείνον που έρχεται και φεύγει, αλλά εκείνον που έρχεται και (ενδεχομένως) μένει. Αυτή η 'χαλαρότητα' απέναντι στα δύο ενδεχόμενα, της παραμονής και της φυγής, το γεγονός δηλαδή ότι ο ξένος είναι συγχρόνως 'κοντά' και 'μακριά' σε μια κοινωνία γηγενών, δημιουργεί μια φαντασιακή αμφιροπία απέναντί του (Τζαβάρας 1995: 64· Schneider 2009: 6). Ο ξένος εισβάλλει στον κόσμο των φαντασιώσεων ως απειλητικός και ελκυστικός συγχρόνως (Τζαβάρας 1995) δημιουργώντας 'απέχθεια' και 'τρόμο', αλλά και 'έλξη' (Landman 1975: 183).

Η παραδοχή που λανθάνει σε αυτή την κατηγορία ορισμών είναι ότι η ξενοφοβία παραπέμπει σε μια συμπεριφορά, η οποία απορρέει από την πεποίθηση ότι ο Άλλος είναι ξένος: πρόκειται δηλαδή για κάποιον που έρχεται απέξω [outsider] και η προέλευσή του είναι εκτός της εθνικής (ή άλλης) φαντασιακής ή νοερής κοινότητας. Ως εκ τούτου η υπόστασή του ταυτίζεται με έναν 'εχθρό', η ύπαρξη του οποίου εμφανίζεται ως απειλητική τόσο προς ένα εξωτερικό περιβάλλον (έθνος, κοινότητα κ.λπ.) όσο και προς την εσωτερική υπόσταση του ατόμου (ατομική ταυτότητα) που κατακλύζεται από αυτό το φοβικό συναίσθημα (Neubauer 1992: 130). Μια τέτοια πολλαπλή αίσθηση απειλής, που προκύπτει από μια 'παραμορφωτική τυποποίηση' του ξένου, εφόσον σε αυτόν προσάπτονται αρνητικά χαρακτηριστικά και καταστροφικές δυνατότητες (Τζαβάρας 1995), 'δικαιολογεί' την ανάδειξη διακρίσεων που συνδέονται με στάσεις (ολοκληρωτικής) του απόρριψης. Η διάσταση αυτή αποτυπώνεται με σαφήνεια στον ακόλουθο ορισμό, που επικαλούνται ο Διεθνής Οργανισμός Εργασίας [ILO] και ο

Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης [IOM], με βάση τον οποίο: ‘Η ξενοφοβία περιγράφει στάσεις, προκαταλήψεις και συμπεριφορά που απορρίπτουν, αποκλείουν και συχνά εξευτελίζουν άτομα βάσει της αντίληψης ότι είναι εξωτερικά ή ξένα στοιχεία [outsiders or foreigners] ως προς την κοινότητα, την κοινωνία ή την εθνική ταυτότητα’ (ILO 2001: 2).

Ένα σημαντικό κομμάτι της βιβλιογραφίας για την ξενοφοβία, επηρεασμένο κυρίως από την ψυχανάλυση, περιστρέφεται γύρω από τη διάσταση των συναισθημάτων. Εκκινώντας από τον ορισμό των Reynolds & Vine (1987: 28), που αντιλαμβάνονται την ξενοφοβία ως μια ‘ψυχολογική κατάσταση εχθρότητας ή φόβου προς τους ξένους’, ο van der Veer κ.ά. επισημαίνουν ότι η ξενοφοβία μπορεί να επισύρει την ‘περιφρόνηση ή την απέχθεια’ γι’ αυτό που θεωρείται ριζικά διαφορετικό, συναισθήματα τα οποία συνδέουν την απόρριψη του ξένου με ‘κάποιο είδος κυριαρχίας’ [dominance] εκ μέρους εκείνων που προβαίνουν στην εναντίον του αρνητική διάκριση’ (van der Veer et al. 2013: 1429-1444). Έτσι, η μελέτη της ξενοφοβίας μπορεί να εμπεριέχει δύο διακριτές διαστάσεις, που επηρεάζουν η μία την άλλη: α) τη διάσταση της *θυματοποίησης* [vulnerability, victimization], στην οποία υφέρπει η αντίληψη περί απειλής αλλά και της εξαπάτησης από τον ξένο (Antoniou et al. 2014) και β) τη διάσταση της *κυριαρχίας*, στην οποία υφέρπει η ψευδαίσθηση περί ανωτερότητας, κυριαρχία που ασκεί —σύμφωνα με τον Χριστινίδη (2003: 25)— ένας αυταρχικά κυρίαρχος ‘όταν του δίνεται η ευκαιρία να πιστεύει πως υπάρχουν υποδεέστερες κοινωνικές ομάδες που μπορεί να τις περιφρονεί και να τις καταπιέζει’. Η σύμπτωση αυτών των δύο διαστάσεων —θυματοποίηση/εξαπάτηση και κυριαρχία— ευνοεί την εμφάνιση λαϊκιστικών και καισαριστικών εκφράσεων, δηλαδή διχαστικών και απλουστευτικών αντιλήψεων για την κοινωνική πραγματικότητα. Μέσα σε αυτή η φοβισμένη και εξαπατημένη μάζα είναι διαθέσιμη απέναντι σε έναν δημαγωγό ηγέτη, ο οποίος γνωρίζοντας την ‘τεχνική του υποδαυλιστή και πολλαπλασιαστή του φόβου, της εχθρότητας και των προκαταλήψεων’ (Χριστινίδης 2003), υπόσχεται να αναλάβει δράση για τη διευθέτηση της κατάστασης.

Παράλληλα αρκετοί μελετητές τονίζουν πως δεν θα πρέπει να εξετάζουμε την ξενοφοβία μόνο ως στάση, αλλά και ως δραστηριότητα, ως μια μορφή (βίαιης) πρακτικής (Bronwyn 2002: 169-184). Το επιχείρημα αυτό αποδίδει λιγότερη έμφαση στην εννοιολογική συγκρότηση της ξενοφοβίας και περισσότερη στις επιπτώσεις της στην κοινωνική ζωή. Στις μελέτες που εμπίπτουν σε αυτό το ρεύμα, η ξενοφοβία τείνει να ερμηνεύεται ως μια μορφή (ψυχο)παθολογίας (Bronwyn 2002). Στην ανάλυση του φαινομένου και ιδίως στο πλαίσιο θεσμικών πρωτοβουλιών για την καταπολέμησή του γίνεται λόγος για ‘ξενοφοβική βία’ [xenophobic violence], όρος με τον οποίο υπογραμμίζεται η άσκηση μιας μορφής βίας, η οποία έχει ως υπόβαθρο κινητοποίησης την προκατάληψη [bias-motivated violence]. Εναλλακτικά, χρησιμοποιείται και ο όρος ‘εγκλήματα μίσους’ [hate crimes], προκειμένου να σηματοδοτηθούν ‘εγκληματικές επιθέσεις’, στις οποίες το θύμα ή ο στόχος έχουν επιλεγεί βάσει κριτηρίων, που έχουν ως βάση τη φυλή, την εθνική ή εθνοτική καταγωγή, τη γλώσσα, τη θρησκεία, το φύλο, την ηλικία, το χρώμα, τον σεξουαλικό προσανατολισμό, την αναπηρία (βλ. ενδεικτικά OSCE/ODIHR 2005: 12). Ωστόσο, ορισμένοι θεωρούν ότι η τάση που ταυτίζει την ξενοφοβία με συγκεκριμένες μορφές συμπεριφοράς, θα πρέπει να σχετικοποιείται, καθώς η ξενοφοβία αποτελεί ‘τη βάση τόσο για φανερά ρατσιστικές δράσεις όσο και για περισσότερο υφέρπουσες μορφές αποκλεισμού που κρύβονται στον λόγο’, ο οποίος αναπτύσσεται εντός της κοινωνίας (Hjerm 1998: 335).

Στο σημείο αυτό αξίζει να σχολιάσουμε το γεγονός πως η σχέση της ξενοφοβίας με τον ρατσισμό αποτελεί ένα διακριτό κεφάλαιο στις προσπάθειες για την εννοιολόγησή της. Σε ορισμένα τμήματα της βιβλιογραφίας, παρότι αναγνωρίζεται πως συνιστούν δύο διακριτά φαινόμενα, οι όροι ρατσισμός και ξενοφοβία συχνά συγχέονται στην πράξη. Θα πρέπει βεβαίως να αναγνωρίσουμε πως η αυστηρή διάκριση των δύο εννοιών είναι δυσχερής. Στην κατεύθυνση αυτής της αποσαφήνισης αποκτά ενδιαφέρον η παρατήρηση του Tafira πως η ξενοφοβία συνιστά ουσιαστικά μία μορφή ‘πολιτισμικά θεμελιωμένου’ ρατσισμού.

Υποστηρίζει δηλαδή πως η ξενοφοβία προκύπτει κατά κύριο λόγο από την απόδοση έμφασης στις πολιτισμικές διαφορές: εθνικότητα, γλώσσα, κοινωνική προέλευση, τρόπος εκφοράς του λόγου κ.λπ. Θεωρεί ακόμα πως μετά τη σχετική υποχώρηση του ρατσισμού, που στηρίζεται σε βιολογικές αναφορές, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά το πεδίο του δημόσιου λόγου, επικράτησαν στη δημόσια σφαίρα πολιτισμικές αναγνώσεις του ρατσισμού (Tafira 2011: 114-121), ένας ισχυρισμός που ανευρίσκεται και στις περί εθνοπλουραλισμού αντιλήψεις του ρεύματος της λεγόμενης Νέας Δεξιάς (Milza 2004). Ο Tafira υπογραμμίζει πως ο αντίκτυπος αυτών των πολιτισμικών διαφορών, οι οποίες μάλιστα αναφέρονται σε συστηματικά ιεραρχημένες πολιτισμικές διακρίσεις κατά την αντίληψη της Νέας Δεξιάς (Taguieff 1998), επηρεάζεται από τις κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες, που χαρακτηρίζουν τις χώρες υποδοχής (Tafira 2011).

Από την πλευρά τους οι Delanty & O'Mahony υπογραμμίζουν πως ο ρατσισμός διαφοροποιείται από την ξενοφοβία, καθώς ο πρώτος παίρνει τη μορφή 'ακραίου μίσους για συγκεκριμένες φυλές', εκφράζεται περισσότερο ξεκάθαρα σε σχέση με τις ξενοφοβικές πεποιθήσεις και εδράζεται σε θεωρητικά σχήματα, που πρεσβεύουν τη 'βιολογική ανωτερότητα του εαυτού έναντι του άλλου'. Στη δική τους θεώρηση η ξενοφοβία 'έχει τις ρίζες της στη συμβολική βία της καθημερινής ζωής', ενώ αντλεί τη νομιμοποίησή της από τις πολιτισμικές 'κοσμοθεωρίες' (Delanty & O'Mahony 2002: 162-163).

Στις πολιτισμικές διαφορές, που διαμορφώνουν την αντίληψη περί 'αλλοτριότητας' [foreignness], εντοπίζουν και οι Sundstrom & Kim ένα κομβικό σημείο διαφοροποίησης μεταξύ ρατσισμού και ξενοφοβίας. Παρότι αναγνωρίζουν ότι υπάρχουν επικαλύψεις και αλληλεπιδράσεις μεταξύ ξενοφοβίας και ρατσισμού τόσο στο πεδίο των εννοιών όσο και στο πεδίο της ιστορίας και της κοινωνίας, εν τούτοις επιμένουν στην ανάγκη αναλυτικής διάκρισής τους, τόσο για επιστημονικούς όσο και για πολιτικούς σκοπούς. Στο επίκεντρο της διάκρισης, που επιχειρούν, βρίσκεται η έννοια του 'πολιτικού εξοστρακισμού' [civic ostracism], που θεωρούν ότι αποτελεί το κύριο περιεχόμενο της

ξеноφοβίας, την οποία αντιλαμβάνονται ως μια 'ιδέα που συνδέεται με ένα διακριτό σύνολο στάσεων, συναισθημάτων καθώς και πεποιθήσεων που αφορούν στην εθνική συμπερίληψη ή στον αποκλεισμό'. Βάσει του επιχειρήματός τους ο κατεξοχήν τρόπος έκφρασης της ξеноφοβίας είναι μέσω της κατασκευής της πολιτισμικής ετερότητας για άτομα και ομάδες ή μέσω της πεποίθησης ότι τα εν λόγω υποκείμενα 'δεν ανήκουν δικαιωματικά στο έθνος', με συνέπεια αυτά να αποστερούνται ορισμένων κοινωνικών αγαθών. Η πολιτισμική ετερότητα, στην οποία στηρίζεται η ξеноφοβία, δεν προκύπτει κατ' ανάγκη και δεν ταυτίζεται με τη φυλετική [racial] ετερότητα, που βρίσκεται στον πυρήνα του ρατσισμού. Οι συνέπειες ωστόσο για τα υποκείμενα αυτής της προσλαμβανόμενης ετερότητας μπορεί να κλιμακώνονται μέχρι την εγκαθίδρυση ενός 'ξеноφοβικού βίκοσμου' (Sundstrom & Kim 2014: 20-45).

Εν κατακλείδι, όσον αφορά τη διάκριση ρατσισμού και ξеноφοβίας, μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι πρόκειται για φαινόμενα με εκλεκτικές συγγένειες (Küchler 1996). Η ξеноφοβία εκδηλώνεται ως αποκλεισμός ή διαχωρισμός μιας ομάδας, ως ένας 'μηχανισμός απόκρουσης' του Άλλου, που διακρίνεται ωστόσο από τον ρατσισμό, στον οποίο κριτήριο αποκλεισμού είναι εκείνο της φυλετικής ή εθνικής υπεροχής, αλλά και από τον συντηρητισμό, στον οποίο το διακυβευόμενο είναι η διατήρηση των αξιών, κανόνων και πρακτικών της δικής μας εθνικής ομάδας (στο ίδιο). Να σημειωθεί επίσης ότι οι εκλεκτικές συγγένειες της ξеноφοβίας με τον ρατσισμό και η πίεση για κοινωνική ορθότητα δημιουργούν νέες μορφές ξеноφοβίας: τη συμβολική και την κεκαλυμμένη· πρόκειται για εκφράσεις της ξеноφοβίας που συν τοις άλλοις αναδεικνύουν προβλήματα εμπειρικού εντοπισμού της στις σχετικές έρευνες για τη διερεύνηση του φαινομένου (Cead'Ancona 2014).

Μία επιπλέον διάσταση όσον αφορά τις λειτουργίες της ξеноφοβίας, που έχει ενδιαφέρον για την παρούσα ανάλυση, είναι ότι αυτή εκφράζει στιγμές έντασης στις σχέσεις κράτους-κοινωνίας, στο πλαίσιο της αλληλεπίδρασης μεταξύ εθνών-κρατών και παγκοσμιοποίησης, ιδίως σε περιόδους κρίσεων και

όξυνσης των κοινωνικοοικονομικών ανισοτήτων και μπορεί να ερμηνευθεί ως μία ‘μάχη’ για την πρόσβαση στα συλλογικά αγαθά που συνδέονται με δημόσιες πολιτικές. Από τη σκοπιά κοινωνικών ομάδων σε καθοδική κινητικότητα, η ξενοφοβία μπορεί να ιδωθεί ως ένας ‘πολιτικός αγώνας για το ποιος έχει το δικαίωμα να τύχει της φροντίδας του κράτους ή της κοινωνίας’. Έτσι η κατασκευή της ετερότητας σε ό,τι αφορά την εθνική κοινότητα περιλαμβάνει μια ανταγωνιστική θεώρηση με επίκεντρο το αίτημα ασφάλειας και αλληλεγγύης, που απευθύνεται στο κράτος (Wimmer 1997: 17-41).

Στην προσέγγισή μας εδώ θεωρούμε ως μία διακριτή συνιστώσα, η οποία χρήζει μελέτης, τη λεγόμενη θεσμική ξενοφοβία, που μπορεί να εκδηλώνεται με διάφορους τρόπους στο νομοθετικό πλαίσιο, τις δημόσιες πολιτικές, τον επίσημο πολιτικό λόγο. Με τον όρο ‘θεσμική ξενοφοβία’ εννοούμε μορφές θεσμικοποιημένων διακρίσεων εις βάρος συγκεκριμένων κατηγοριών του πληθυσμού που (ανα)παράγονται και συντηρούνται εκ των άνω (π.χ. από τους θεσμούς, την πολιτική ελίτ, τα ΜΜΕ). Τέτοιες διαδικασίες ‘κατηγοριοποίησης’ βάσει θρησκείας, καταγωγής, εθνότητας κ.λπ. οδηγούν σε ‘δαιμονοποίηση’ και βαθαίνουν τα κοινωνικά στερεότυπα και τις υπάρχουσες προκαταλήψεις (Burns κ.ά. 2001: 8), καθώς αυτά ενδύονται έναν επίσημο μανδύα, που εξορθολογίζει και νομιμοποιεί τις διακρίσεις (Tendayi 2014: 323-381). Για την κατανόηση του περιεχομένου της θεσμικής ξενοφοβίας, μπορούμε να στηριχθούμε στην εννοιολόγηση της ‘πολιτικής ξενοφοβίας’ από τον Watts. Ειδικότερα ο Watts ορίζει την πολιτική ξενοφοβία ως την ‘επιθυμία ή την προθυμία να χρησιμοποιηθεί η δημόσια πολιτική προκειμένου να εφαρμοστούν διακρίσεις σε βάρος των ξένων’. Θεωρώντας την πολιτική ξενοφοβία ως ‘μία ειδική μορφή εχθρότητας έναντι των ξένων’, δίνει ιδιαίτερη έμφαση στις προϋποθέσεις για την εκδήλωσή της, στις οποίες συγκαταλέγει τις προκαταλήψεις, την ιδεολογία και κάποια ‘αίσθηση απειλής’. Στην ανάλυσή του είναι σημαντική η αλληλεπίδραση μεταξύ ιδεολογίας και της αντίληψης περί απειλής, που διαμορφώνει μια ‘διπλή διαδικασία δημιουργίας κινήτρου και στόχευσης’. Ιδιαίτερα ο

Watts υποστηρίζει πως ο καθοριστικός παράγοντας στην ανάπτυξη της ξενοφοβίας δεν είναι καθεαυτή η ύπαρξη προκαταλήψεων, αλλά η 'σύγκλιση' μεταξύ ιδεολογίας και της εμπέδωσης της αντίληψης απειλής στην πολιτική κουλτούρα (Watts 1996: 97-126, 1997).

Καθώς οι παρατηρήσεις του Watts φέρνουν στο ερευνητικό προσκήνιο αναφορικά με την ξενοφοβία την έννοια της απειλής, είναι χρήσιμο να επισημάνουμε τη διάκριση μεταξύ της λεγόμενης 'ρεαλιστικής' απειλής, η οποία αναφέρεται σε οτιδήποτε απειλεί την υπόσταση της ομάδας, όπως για παράδειγμα τη φυσική ή υλική της ευημερία ή την πολιτική και οικονομική της ισχύ, και της 'συμβολικής' απειλής, η οποία περιλαμβάνει όσα 'προσλαμβάνονται ως διαφορές μεταξύ των ομάδων' σε ό,τι αφορά ήθη και έθιμα, κανόνες συμπεριφοράς, συστήματα πεποιθήσεων. Τα επιμέρους είδη προσλαμβανόμενης απειλής είναι αποφασιστικής σημασίας για τη διαμόρφωση προκαταλήψεων και αρνητικών στάσεων έναντι ατόμων ή ομάδων, που θεωρείται ότι είναι εκτός της ομάδας αναφοράς (Stephan & Stephan 2000: 23-46).

Η σημασία της ιστορίας στη μελέτη της ξενοφοβίας

Η υπάρχουσα βιβλιογραφία σχετικά με την ανάπτυξη της ξενοφοβίας στην Ελλάδα από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου μέχρι και τις μέρες μας μπορεί να ομαδοποιηθεί σε δύο κύματα. Το πρώτο κύμα αφορά έρευνες που διενεργήθηκαν στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990 (Στρατουδάκη 2010: 85-99). Οι συγκεκριμένες μελέτες εγγράφονται στο πλαίσιο των γεωπολιτικών εξελίξεων της περιόδου, οι οποίες επηρεάζουν την περιοχή της Βαλκανικής χερσονήσου (κατάρρευση υπαρκτού σοσιαλισμού, δημιουργία νέων κρατών στη Βαλκανική και πολεμικές συγκρούσεις) και πυροδοτούν σημαντικές μεταναστευτικές ροές προς την Ελλάδα. Το πρώτο μεταναστευτικό κύμα που χρονικά εκτείνεται από τις αρχές μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1990 αποτελείται από Αλβανούς, ενώ στο δεύτερο κύμα,

που εκτυλίσσεται στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1990, περιλαμβάνονται μετανάστες και από τις άλλες βαλκανικές χώρες, καθώς και από τις χώρες που προέκυψαν από τη διάλυση της ΕΣΣΔ (Τριανταφυλλίδου 2010: 47-48).

Όσον αφορά τα ερευνητικά ερωτήματα εκείνης της περιόδου, αυτά επικεντρώνονται στη σκιαγράφηση της εικόνας του Άλλου και πιο συγκεκριμένα είναι προσανατολισμένα στην αρνητική πρόσληψη των μεταναστών από τις βαλκανικές χώρες και ιδίως εκείνων με αλβανική καταγωγή. Με βάση τις επεξεργασίες των εν λόγω ερευνών, στη δεκαετία του 1990 η εικόνα του Άλλου ταυτίζεται με την εικόνα του Αλβανού, ενώ ως κυρίαρχο στοιχείο συγκρότησης της ετερότητας προβάλλει η εθνική/εθνοτική διαφοροποίηση, καθώς στη θρησκεία και τη γλώσσα φαίνεται να αποδίδεται δευτερεύουσα θέση στο σύστημα πεποιθήσεων της ελληνικής κοινής γνώμης (Βούλγαρης κ.ά. 1995: 81-100· Μιχαλοπούλου κ.ά. 1998). Ιδιαίτερα ο πολιτικός λόγος, ο λόγος των ΜΜΕ και οι προσλήψεις της κοινής γνώμης οδήγησαν στην κατασκευή και αναπαραγωγή του στερεοτύπου του ‘επικίνδυνου Αλβανού’ (Baldwin-Edwards 2014: 1-15· Καπλά-νι 2006· Karyotis 2012: 390-408), έκφραση που μάλιστα συναντάται συχνά αυτούσια σε δημοσιεύματα του ελληνικού Τύπου.

Στο δεύτερο κύμα μελετών για την ξενοφοβία στην Ελλάδα μπορούμε να εντάξουμε συγχρονικές μελέτες, που εκκινούν από την υπόθεση ότι η οικονομική κρίση (2009 και εξής) ευνοεί την άνοδο της ξενοφοβίας. Από τους βασικούς άξονες της προβληματικής τους είναι η παρουσία του νεοαζιστικού κόμματος της Χρυσής Αυγής —οι δράσεις και η απήχησή του—, που τείνει να εκλαμβάνεται ως απτή απόδειξη της ενίσχυσης της ξενοφοβίας. Η παραδοχή αυτή οδηγεί σε απόπειρες μελέτης της επίδρασης της ξενοφοβίας στη λειτουργία των θεσμών (σώματα ασφαλείας, δικαστικό σύστημα, εκκλησία, εκπαίδευση) (Christopoulos 2014· Chalari & Georgas 2016: 1-16). Παράλληλα εξετάζεται η άνοδος της ξενοφοβίας αναφορικά με τα κύματα μεταναστευτικών ροών από ασιατικές και αφρικανικές χώρες, που σημειώθηκαν τη δεκαετία του 2000, και τα προβλήματα που προκαλούνται στα αστικά κέντρα από το έλλειμμα

της δημόσιας πολιτικής σε σχέση με την αναγκαιότητα ενσωμάτωσης των μεταναστών (Georgiadou 2011· Dinas et al. 2013: 80-92). Μία ενδιαφέρουσα, αν και όχι χωρίς αδυναμίες, προσέγγιση αυτών των συμβολών είναι η συνεξέταση της ξενοφοβίας στο πλαίσιο των ιδεολογικών συνεπειών της κρίσης (IOM 2009), όπως η ανάπτυξη του αντιμνημονιακού λόγου και του λαϊκισμού (Doxiadis & Matsaganis 2012), η αναζωπύρωση του εθνικισμού, με τα οποία συνδέονται τα ερμηνευτικά σχήματα της θυματοποίησης, του αντιγερμανισμού ή στοιχεία θεωριών συνωμοσίας (Coluccello & Kretsos 2015· Liallioti & Bithymitris 2014: 249-268, 2013: 155-172). Ωστόσο αυτή η επιλογή οδηγεί ενίοτε σε διασταλτικές ερμηνείες της ξενοφοβίας.

Κοινή αφετηρία και για τα δύο κύματα μελετών αποτέλεσε η παραδοχή περί όξυνσης του φαινομένου της ξενοφοβίας, το οποίο τείνουν να εξετάζουν είτε σε συνάρτηση με τα επιμέρους κύματα των μεταναστευτικών ροών και τις συνέπειές τους στο κοινωνικό πεδίο είτε σε συνάρτηση με τα χαρακτηριστικά και την έκφραση του ελληνικού εθνικισμού και της εθνικής ταυτότητας στις επιμέρους αυτές περιόδους. Σε ό,τι αφορά αυτή την τελευταία διάσταση θεωρούμε πως για την κατανόηση της ξενοφοβίας στην Ελλάδα είναι αναγκαία μία πληρέστερη διερεύνηση της σχέσης της με την εθνική ταυτότητα, στην εξέλιξή της από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 μέχρι και την περίοδο της οικονομικής κρίσης, προκειμένου να καταδειχθεί η επιρροή της δεύτερης στην πρώτη, αλλά και προκειμένου να αποτιμηθεί ο ρόλος της ιστορικής μνήμης και των ιστορικά εδραιωμένων στερεοτύπων στη διαμόρφωση και την έκφραση της ξενοφοβίας (Kalogeraki 2012: 59-70). Στο υπόλοιπο αυτού του σημειώματος, θα επικεντρωθούμε στη συζήτηση αυτών των δύο πτυχών (εθνική ταυτότητα-ιστορική μνήμη) ως δυνάμει μεθοδολογικών αξόνων στη μελέτη του φαινομένου της ξενοφοβίας.

Όσον αφορά τις δύο αυτές πτυχές, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι παρατηρήσεις του Martin Baldwin-Edwards σχετικά με τη σημασία των ιστορικών καταβολών της ξενοφοβίας, οι οποίες δίνουν έμφαση στα στοιχεία συνέχειας όσον

αφορά τις επιμέρους εξάρσεις της ξενοφοβίας στο πλαίσιο μιας δεδομένης κοινωνίας. Στη θεώρησή του τα κρίσιμα ιστορικά γεγονότα μπορούν να δημιουργήσουν μια ‘παρακαταθήκη ξενοφοβίας’, η οποία με τη σειρά της ασκεί καθοριστική επίδραση στη διαμόρφωση των αντιλήψεων και των στάσεων έναντι μελλοντικών ανάλογων περιστατικών (Baldwin-Edwards 2014).

Συγκεκριμένα, σε ό,τι αφορά την ελληνική περίπτωση, ο Baldwin-Edwards αναζητώντας τέτοιες συνθήκες αβεβαιότητας ανατρέχει στη Μικρασιατική Καταστροφή και στη μαζική εισροή προσφύγων στην ελληνική επικράτεια και υποστηρίζει ότι η εχθρική στάση της ελληνικής κοινής γνώμης έναντι του προσφυγικού κύματος υπήρξε ‘δομικά σημαντική’ για τις συνθήκες υποδοχής των μεταναστευτικών κυμάτων από τις βαλκανικές χώρες στη δεκαετία του 1990 (Baldwin-Edwards 2014). Το παραπάνω σχήμα περί ρεζερβουάρ αρνητικών συναισθημάτων υπό συνθήκες μαζικής εισόδου μεταναστών στηρίζεται στην υπόθεση περί ‘επίδρασης της γενιάς’ [generation effect], που διατύπωσε ο Joaquin Arango αναφορικά με τον τρόπο πρόσληψης των μεταναστευτικών ροών σε μια κοινωνία. Η ‘επίδραση της γενιάς’, σύμφωνα με τον Arango (2009: 37):

πηγάζει από την επιρροή, που ασκείται στη διαδρομή και τα χαρακτηριστικά της εμπειρίας της μετανάστευσης, από το ιστορικό πλαίσιο στο οποίο έλαβαν χώρα οι αρχικές και διαμορφωτικές του φάσεις. Στοιχεία, με ιδιαίτερη επιρροή [...] μπορεί να είναι τα είδη των μεταναστευτικών ροών, που επικρατούσαν [...] και οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που τις καθόριζαν, οι κυρίαρχες αντιλήψεις για τη μετανάστευση και τα κύρια χαρακτηριστικά της διεθνούς οικονομικής τάξης και των κοινωνικοοικονομικών συστημάτων. Αυτές οι επιδράσεις μπορεί να αφήσουν ένα μακράς διαρκείας αποτύπωμα σε μεταγενέστερα στάδια της μεταναστευτικής εμπειρίας.

Ένα δεύτερο βασικό στοιχείο αυτού του σχήματος του Arango, που θέτει το ζήτημα της ‘αποθεματικής προκατάληψης’ (Τζαβάρας 1998: 77) εναντίον των μεταναστών, είναι η έννοια των μεταναστευτικών κύκλων, βάσει της οποίας προτείνει μια τυπολογία των ευρωπαϊκών χωρών ως προς την ωριμότητά

τους ως κοινωνίες υποδοχής για τη μετανάστευση. Ο βαθμός ωριμότητας θεωρείται σημαντικός παράγοντας για την ανάπτυξη της ξενοφοβίας, όπως επίσης για το περιεχόμενο και την έντασή της. Στην κατηγοριοποίησή του οι χώρες της Νότιας Ευρώπης, για τις οποίες η έναρξη του μεταναστευτικού κύκλου ως χωρών υποδοχής τοποθετείται στη δεκαετία του 1980/1990, ήταν λιγότερο 'ώριμες' στη διαχείριση των μεταναστευτικών ροών συγκριτικά με χώρες της Δυτικής Ευρώπης, οι οποίες είχαν εξελιχθεί σε χώρες υποδοχής τουλάχιστον από το τρίτο τέταρτο του 20ού αιώνα. Συνεπώς σύμφωνα με τον Arango εκτός από την έλλειψη ωριμότητας, η Ελλάδα και οι χώρες της Νότιας Ευρώπης κλήθηκαν να διαχειριστούν το μεταναστευτικό φαινόμενο σε ένα πολύ διαφορετικό κοινωνικό και οικονομικό διεθνές πλαίσιο· η απορρύθμιση της αγοράς εργασίας, οι επισφαλείς συνθήκες εργασίας, σε συνδυασμό με την αλληλεπίδραση 'μαύρης' οικονομίας και παράνομης μετανάστευσης δημιούργησαν πολύ διαφορετικούς όρους όσον αφορά τη διαθεσιμότητα εκ μέρους της κοινωνίας υποδοχής, αλλά και την ίδια τη δυνατότητα κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστών σε αυτές τις χώρες.

Η άλλη όψη του μεταναστευτικού κύκλου αφορά τη σύνθεση και τον ρόλο των μεταναστευτικών ροών. Στα αρχικά στάδια του κύκλου, στα οποία τοποθετείται και η ελληνική περίπτωση, ο μεταναστευτικός πληθυσμός τείνει να αποτελείται από άνδρες παραγωγικών ηλικιών, που αποκτούν σημαντική παρουσία στο εργατικό δυναμικό, έχουν σημαντική συμβολή στο ΑΕΠ, ενώ παράλληλα έχουν μικρή συμμετοχή στις δαπάνες του κοινωνικού κράτους. Από την άλλη πλευρά η δεύτερη γενιά σε αυτά τα πρώτα στάδια δεν διαδραματίζει ακόμα έναν 'ορατά' σημαντικό ρόλο στη δημόσια σφαίρα (Arango 2009: 28-50). Το σχήμα του Arango και οι επεξεργασίες του Baldwin-Edwards μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως αφετηρία για τη μελέτη του φαινομένου της ξενοφοβίας σε συνάφεια αφ' ενός με την εξέλιξη και τα χαρακτηριστικά του μεταναστευτικού φαινομένου και αφ' ετέρου με την εξέλιξη και τα χαρακτηριστικά της εθνικής ταυτότητας.

Ιδιαίτερα, αν δώσουμε έμφαση στο πολιτισμικό υπόστρωμα της ξενοφοβίας και στη σχέση της με την κατασκευή και αναπαραγωγή ταυτοτήτων, τότε η μελέτη της ως λόγου [discourse] μπορεί να είναι αναλυτικά γόνιμη. Η ανασυγκρότηση μιας ‘γενεαλογίας’ της ξενοφοβίας (Howarth 2008· Φουκώ 1990) μας επιτρέπει να κατανοήσουμε τη σωρευτική διαδικασία σχηματισμού αναπαραστάσεων, στερεοτύπων, εικόνων και μύθων, τα οποία δημιουργούν την παρακαταθήκη του ξενοφοβικού λόγου. Ανάλογες προσεγγίσεις στη μελέτη συστημάτων πεποιθήσεων, όπως ο αντιαμερικανισμός αλλά και ο αντισημιτισμός, έχουν καταδείξει πως η συσσώρευση των παραπάνω στοιχείων αποκτά ερμηνευτική ισχύ και μπορεί να καταλήγει σε μια ‘βαθιά εδραιωμένη ιδεολογική εχθρότητα’, η οποία λειτουργεί ως πολιτισμικός κώδικας (Diner 1996: 20· Roger 2002: 16-19· Volkov 2006· Λιαλιούτη 2016), δηλαδή ως ένα ‘σημάδι’ [signal] για την ύπαρξη ενός φαινομένου με ευρύτερες πολιτικές και πολιτισμικές απολήξεις από εκείνες που γίνονται άμεσα εντοπίσιμες (Volkov 2006: 52 και passim).

Διερευνώντας τη σχέση εθνικής ταυτότητας και ξενοφοβίας

Η σχέση ανάμεσα στα χαρακτηριστικά της εθνικής ταυτότητας και στην ανάπτυξη της ξενοφοβίας έχει τεκμηριωθεί ερευνητικά: διαφορετικοί τύποι εθνικής ταυτότητας φαίνεται ότι έχουν διαφορετική επίδραση στο φαινόμενο της ξενοφοβίας. Ο Hjern (1998: 335-347) στηρίχτηκε στη διάκριση μεταξύ πολιτικής [civic] και εθνοτικής [ethnic] σύλληψης της εθνικής ταυτότητας και κατέληξε ότι η πρώτη ‘συνδέεται με μειωμένο κίνδυνο να είναι κάποιος ξενοφοβικός’, ενώ αντίθετα η εθνοτική αντίληψη περί εθνικής ταυτότητας ευνοεί την ανάπτυξη της ξενοφοβίας.

Όσον αφορά τα χαρακτηριστικά της ελληνικής εθνικής ταυτότητας σημειώνουμε πως η αποκρουστάλλωσή τους υπήρξε το προϊόν μιας εξελικτικής διαδικασίας, που λαμβάνει χώρα τόσο

πριν όσο και μετά τη δημιουργία του νέου ελληνικού κράτους και περιλαμβάνει ιδεολογικές, πολιτικές και συμβολικές συγκρούσεις. Ίσως η πιο αποφασιστική αντιπαράθεση σε αυτή τη διαδικασία αφορά στην επικράτηση του γλωσσικού κριτηρίου έναντι του θρησκευτικού ως του βασικού προσδιοριστικού παράγοντα της εθνικής ταυτότητας. Η ύπαρξη μιας 'επικρατούσας θρησκείας' και η προνομιακή θέση που η εκκλησία της απολαμβάνει στις σχέσεις της με το ελληνικό κράτος και στη δημόσια σφαίρα απέτρεψαν έναν *Kulturkampf*, ο οποίος οδήγησε σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες στην εμπέδωση συγκρουσιακών σχέσεων και μιας διαιρετικής τομής [cleavage] μεταξύ του κράτους και της/των εκκλησίας/ιών, που μάλιστα αποδείχθηκε αποφασιστικής σημασίας για τη διαμόρφωση της κομματικής και πολιτικής σκηνής. Στην περίπτωση της Ελλάδας η υπερίσχυση του γλωσσικού κριτηρίου έναντι του θρησκευτικού συνδέθηκε με την πολιτισμική σύλληψη της ελληνικής εθνικής ταυτότητας (Koliopoulos & Veremis 2002: 3-4, 228-234· Κιτρομηλίδης 2004: 46), αλλά και την εξαρχής υπαγωγή της ορθόδοξης εκκλησίας στο κράτος (Frazee 1987· Georgiadou 1991: 177επ.). Όπως σημειώνει ο Μανιτάκης (2000: 31), 'είναι η εθνική Επανάσταση και το εθνικό κράτος που χάρισαν εθνική ταυτότητα στην Εκκλησία της Ελλάδος και όχι το αντίστροφο', ισχυρισμός που ενισχύει την άποψη ότι παρά 'την ισχυρή διασύνδεση μεταξύ εθνότητας και Ορθοδοξίας' (Makrides 1993: 286), η τελευταία διαμόρφωσε τον εαυτό της 'ως συνιστώσα του ελληνικού έθνους' (Μανιτάκης 2000).

Παράλληλα η διαδικασία μέσω της οποίας η έννοια του 'ελληνισμού' αναδείχθηκε σε κεντρικό στοιχείο της εθνικής ιδεολογίας στον 19ο αιώνα ως μια 'αφομοιωτική δύναμη', που μπορούσε να ενοποιήσει επιμέρους κουλτούρες και εθνοτικές κοινότητες, περιγράφεται διεξοδικά από την Τρουμπέτα. Σε μία περίοδο έντονων ανταγωνισμών και συγκρούσεων μεταξύ των αναδυόμενων εθνών-κρατών στην περιοχή της Βαλκανικής, τα οποία διεκδικούσαν την κληρονομιά της καταρρέουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η έννοια του ελληνισμού αποτέλεσε τη βάση της επιχειρηματολογίας περί της 'ενότητας, συνέχειας και

ανωτερότητας της σύγχρονης Ελλάδας' μετατοπίζοντας την έμφαση 'από τη φυλετική καθαρότητα στη σταθερότητα μιας ανώτερης και διαχρονικής ελληνικής φυλής' (Trubeta 2013: 151-161). Ως αποτέλεσμα των διεργασιών αυτών, η έννοια της φυλής ενσωματώθηκε στον εθνικό λόγο, πράγμα που είχε ως συνέπεια τη διάδοση 'φυλετικών ιδεών διαμέσου του εθνικισμού' (Trubeta 2013: 161). Σε μια τέτοια 'παρακαταθήκη' εθνικισμού, ειδικά για τη μελέτη της ξενοφοβίας σημασία έχει να εντοπιστούν οι μεταναστευτικοί κύκλοι, ώστε εν συνεχεία να προβληθούν στο ρεζερβουάρ της ξενοφοβίας και να συνδεθούν με τις καταστάσεις της συγκυρίας.

Ειδικότερα όσον αφορά τα συγχρονικά χαρακτηριστικά της εθνικής ταυτότητας, στοιχεία ερευνών κοινής γνώμης επιβεβαιώνουν κατ' αρχάς ότι η πολιτισμική σύλληψη της ελληνικής εθνικής ταυτότητας παραμένει ισχυρή, τείνει δε να αποκλείει όσους δεν μετέχουν σε έναν πυρήνα κοινών χαρακτηριστικών, όπως η γλώσσα και τα κοινά ήθη και έθιμα. Τη διάσταση αυτή αποτύπωσε πρόσφατη έρευνα του PewResearch-Center, η οποία μεταξύ άλλων επεξεργάστηκε έναν 'δείκτη εθνικής ταυτότητας' στη βάση τεσσάρων θεματικών και της βαρύτητάς τους στη συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας (Πίνακας 1). Στόχος της έρευνας ήταν να μετρηθεί (η σχετική κλίμακα κυμαίνεται από την τιμή 4 έως 16) ο 'αποκλειστικός' [exclusionary] χαρακτήρας της εθνικής ταυτότητας στις χώρες-μέλη της Ε.Ε., με την Ελλάδα να βρίσκεται στην κορυφή και τη Σουηδία στη βάση της σχετικής κλίμακας (Γράφημα 1). Τα ευρήματα της έρευνας παρουσιάζονται συνοπτικά παρακάτω.

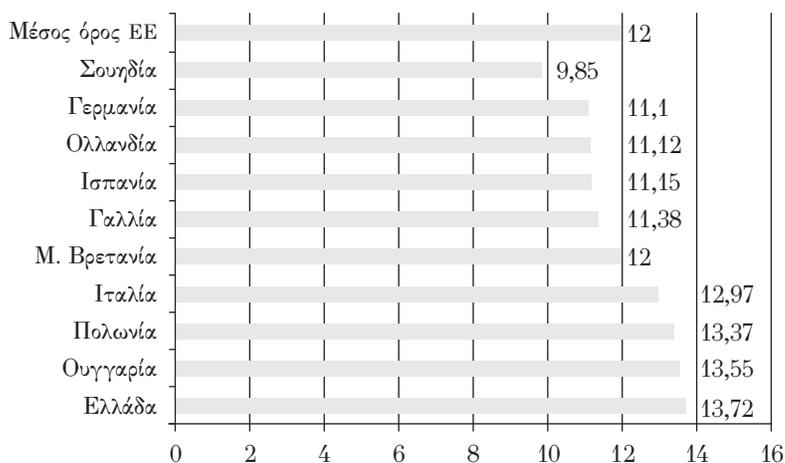
Λαμβάνοντας υπ' όψιν τα ευρήματα αυτά, μπορούμε να υποθέσουμε ότι η ελληνική εθνική ταυτότητα ευνοεί την ανάπτυξη ξενοφοβικών αντιλήψεων και στάσεων. Μια ολοκληρωμένη προσπάθεια κατανόησης αυτής της σχέσης και των συνεπειών της οφείλει να λάβει υπ' όψιν τους μετασχηματισμούς στο επίπεδο της εθνικής αυτοεικόνας και των εχθρικών στερεοτυπών, με αναφορά στις ακόλουθες φάσεις-σημεία καμπής: 1) ο αμνηστικός εθνικισμός της δεκαετίας του 1990· 2) η περίοδος της εθνικής αισιοδοξίας (μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 2000)·

Πίνακας 1: Συνιστώσες της εθνικής ταυτότητας

	Η ικανότητα να μιλάς τη γλώσσα είναι...	Το να μοιράζεσαι κοινά έθιμα και παραδόσεις είναι...	Το να έχεις γεννηθεί στη χώρα μας είναι...	Το να είσαι Χριστιανός είναι...
	για να είσαι αληθινά Έλληνας	για να θεωρείσαι αληθινά Έλληνας	για να είσαι αληθινά Έλληνας	για να είσαι αληθινά Έλληνας
Πολύ σημαντικό (%)	76	66	50	54
Κάπως σημαντικό (%)	19	27	27	24

Πηγή: PewResearchCenter 2016

Γράφημα 1: Κλίμακα εθνικής ταυτότητας

Πηγή: PewResearchCenter 2016

3) ο εθνικισμός υπό συνθήκες κρίσης (2010-2016). Στόχος ενός τέτοιου ερευνητικού σχεδίου είναι η μελέτη της ξενοφοβίας να ξεφύγει της περιοριστικής και κοινότοπης θεώρησής της, που την αντιμετωπίζει ως αποκλειστική συνέπεια της οικονομικής κρίσης και να ενταχθεί σε ένα ευρύτερο πλαίσιο ερμηνείας της σύγχρονης πολιτικής κουλτούρας. Έχουμε υπ' όψιν μας ότι εγχειρήματα εμπειρικής αποτύπωσης της ξενοφοβίας βρίσκονται αντιμέτωπα με προβλήματα μεθοδολογικού περιεχομένου, τα οποία σχετίζονται με το ίδιο το προς διερεύνηση αντικείμενο· δηλαδή με τις δυσκολίες ορισμού της ξενοφοβίας, στις οποίες αναφερθήκαμε προηγουμένως, καθώς και εμπειρικής αποτύπωσης. Ιδιαίτερα προβλήματα δημιουργεί ο εντοπισμός μορφών 'κεκαλυμμένης', 'αθέατης' και 'ελλοχεύουσας' ξενοφοβίας, καθώς και ο τρόπος εμπειρικής αποτύπωσης των διαφορετικών αυτών μορφών της ξενοφοβικής έκφρασης. Την έρευνα απασχολεί ποιος τρόπος θεματοποίησης της ξενοφοβίας (άμεσος, έμμεσος, διχοτομικός) είναι ο πλέον ενδεδειγμένος για την ανίχνευσή της σε ένα δείγμα του πληθυσμού, με τη βιβλιογραφία να κλίνει προς την άποψη ότι μορφές έμμεσης θεματοποίησης 'απελευθερώνουν' την εκφραστικότητα και βοηθούν στην ανάδειξη υπαρκτών, αλλά μη φανερών μορφών ξενοφοβικής προκατάληψης (Cead'Ancona 2014). Ως μορφή έμμεσης θεματοποίησης της ξενοφοβίας επιλέγεται συχνά η ανάδειξη των ευρύτερων ιδεολογικών αναφορών του πληθυσμιακού δείγματος, καθώς οι ξενοφοβικές/αντιμεταναστευτικές εκφράσεις είναι ευρέως εντοπίσιμες στο δεξιό ιδεολογικό φάσμα (στο ίδιο). Ωστόσο, όταν η έκφραση της ξενοφοβικής προκατάληψης μετατοπίζεται από τον μετανάστη σε άλλες αποτυπώσεις του ξένου, τότε η πολιτική ιδεολογία παύει να αποτελεί μια ικανοποιητική εξηγητική μεταβλητή.

Αντί επιλόγου: η χρήση υπολογιστικών μεθόδων μεγάλων δεδομένων για την ανάλυση της ξενοφοβίας στην Ελλάδα

Ολοκληρώνοντας το ερευνητικό αυτό σημείωμα σχετικά με την εννοιολογική και μεθοδολογική προσέγγιση της ξενοφοβίας, θεωρούμε ότι η χρήση υπολογιστικών μεθόδων μεγάλων δεδομένων [big data computational methods] θα μπορούσε να είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για την ανάλυση του φαινομένου. Η έρευνα της ξενοφοβίας θα μπορούσε να επωφεληθεί από την εφαρμογή τέτοιων μεθόδων, οι οποίες λειτουργούν ως συμπληρωματικά² εργαλεία ανάλυσης πολύπλοκων κοινωνικών καταστάσεων και συμπεριφορών.

Η χρήση υπολογιστικών μεθόδων μεγάλων δεδομένων μπορεί να ενισχύσει τις ερευνητικές προσπάθειες για τη μελέτη της ξενοφοβίας στην Ελλάδα σε δύο κατευθύνσεις. Πρώτον είναι πλέον εφικτή η συλλογή διαφόρων τύπων δεδομένων από πηγές που δεν έχουν μελετηθεί επαρκώς και θα μπορούσαν να αναδείξουν νέες διαστάσεις του φαινομένου, όπως για παράδειγμα τα μηνύματα που ανταλλάσσουν οι χρήστες μέσω κοινωνικής δικτύωσης (Facebook, Twitter). Εκτός από τα κοινωνικά δίκτυα, που αποτυπώνουν την 'αυθόρμητη' και πιο ανεπεξέργαστη έκφραση μιας μερίδας της ελληνικής κοινωνίας, σημαντικές πηγές δεδομένων που κατά κύριο λόγο εκφράζουν τον δημόσιο λόγο σχετικά με την ξενοφοβία αποτελούν η αρθρογραφία στις ελληνικές εφημερίδες καθώς και τα πρακτικά των συζητήσεων της Βουλής. Επιπρόσθετα ποσοτικοί δείκτες, όπως οι επιθέσεις έναντι μεταναστών ή περιστατικά ξενοφοβικής βίας, τα οποία μπορούν συστηματικά να καταγραφούν μέσω της χρήσης

2. Θεωρούμε ότι οι υπολογιστικές μέθοδοι μεγάλων δεδομένων αποτελούν συμπληρωματικές τεχνικές ανάλυσης κοινωνικών φαινομένων, όπως η ξενοφοβία, και σε καμία περίπτωση δεν μπορούν να αντικαταστήσουν πιο παραδοσιακές ποιοτικές μεθόδους ανάλυσης (π.χ. διεξαγωγή συνεντεύξεων, επεξεργασία και ανάλυση ερωτηματολογίων κ.λπ.).

υπολογιστικών μεθόδων (με τη μέθοδο της ανάλυσης γεγονότων [event analysis]), θα αποτελούσαν σημαντικές ενδείξεις εμπειρικής έρευνας για την πληρέστερη κατανόηση των ξενοφοβικών αντιλήψεων και συμπεριφορών.

Δεύτερον η περαιτέρω επεξεργασία των βάσεων μεγάλων δεδομένων με τη χρήση υπολογιστικών μεθόδων μπορεί να προαγάγει σημαντικά την κατανόησή μας για το φαινόμενο της ξενοφοβίας και τη σύνδεσή του με παράγοντες όπως η εθνική ταυτότητα, που επηρεάζουν τις σχετικές στάσεις και αντιλήψεις σε βάθος χρόνου. Μία σημαντική ερευνητική μέθοδος είναι η ανάλυση συναισθημάτων [sentiment analysis], που θα μπορούσε να ανιχνεύσει μέσω της χρήσης διαφόρων τεχνικών μηχανικής μάθησης [machine learning] τις αντιλήψεις των χρηστών δημοφιλών κοινωνικών δικτύων, τις οποίες παραδοσιακές μεθοδολογίες (π.χ. με τη μορφή τυποποιημένων ερωτηματολογίων) αδυνατούν να αποτυπώσουν με σαφήνεια. Εν κατακλείδι όλες αυτές οι τεχνολογικά προηγμένες μεθοδολογίες μπορούν να επιστρατευτούν στο οπλοστάσιο των κοινωνικών επιστημών για να προωθήσουν τη διεπιστημονικότητα, με ευρύτερο στόχο τη βελτίωση της κατανόησης πολύπλοκων κοινωνικών καταστάσεων, όπως είναι η ξενοφοβία.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- ‘ADL Global 100. An Index of Anti-Semitism’. <http://global100.adl.org/public/ADL-Global-100-Executive-Summary.pdf> [πρόσβαση 10 Οκτωβρίου 2016].
- Antoniou, G., E. Dinas, S. Kosmidis, & L. Saltiel (2014). ‘Report on Antisemitism in Greece’. http://www.osservatorioantisemitismo.it/wp-content/uploads/2014/09/Antisemitism_in_Greece_survey.pdf [πρόσβαση 30 Σεπτεμβρίου 2016].
- Arango, J. (2009). ‘Early-starters and latecomers. Comparing countries of immigration and immigration regimes in Europe’, στο J. Arango κ. ά. (επιμ.), *Europe: the Continent of Immigrants. Trends, structures and policy implications*. IDEA Working Papers, 13, 28-50.

- Baldwin-Edwards, M. (2014). 'Immigrants, Racism and the new Xenophobia of Greece's Immigration Policy'. *MMO Working Paper 11*. Panteion University: Institute for International Relations, 1-15.
- Βούλγαρης, Γ., Δ. Δώδος, Π. Καφετζής, Χ. Λυριντζής, Κ. Μιχαλοπούλου, Η. Νικολακόπουλος, Μ. Σπουρδαλάκης & Τσουκαλάς, Κ. (1995). 'Η πρόσληψη και η αντιμετώπιση του "Άλλου" στη σημερινή Ελλάδα. Πορίσματα εμπειρικής έρευνας'. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 5: 81-100.
- Bronwyn, H. (2002). 'A new pathology for a new South Africa?', στο D. Hook & G. Eagle (επιμ.), *Psychopathology and Social Prejudice*. Cape Town: University of Cape Town Press.
- Cead'Ancona, M.A. (2014). 'Measuring xenophobia: Social desirability and survey mode effects', *Migration Studies*, 2 (2): 255-280.
- Chalari, M. & Th. Georgas (2016). 'Greek national identity and the Greek educational system in the age of austerity'. *MIER Journal of Educational Studies, Trends and Practices* 6 (1): 1-16.
- Coluccello, S. & L. Kretsos (2015). 'Irregular Migration, Xenophobia and the Economic Crisis in Greece', στο S. Massey & R. Coluccello (επιμ.), *Eurafrican Migration: Legal, Economic and Social Responses to Irregular Migration*. Palgrave Macmillan.
- Crush, J. (1996). 'A Bad Neighbour Policy? Migrant Labour and the New South Africa', *Southern African Report* 12 (1).
- De Master, S. & M.K. Le Roy (2000). 'Xenophobia and the European Union'. *Comparative Politics*. 32 (4): 419-436.
- Delanty, G. & P. O'Mahony (2002). *Nationalism and Social Theory*. London: Sage.
- Dinas, E., V. Georgiadou, I. Konstantinidis & L. Rori, (2013). 'From dusk to dawn Local party organization and party success of right-wing extremism', *Party politics* 22 (1): 80-92.
- Diner, D. (1996). *America in the Eyes of the Germans. An Essay on Anti-Americanism*. Princeton NJ: Markus Wiener Publishers.
- Doxiadis, A. & M. Matsaganis (2012). 'National populism and xenophobia in Greece'. Counterpoint. http://counterpoint.uk.com/wp-content/uploads/2013/01/507_CP_RRadical_Greece_web-1.pdf [πρόσβαση 30.09.2016]
- Frazer, Ch.A. (1987). *Ορθόδοξος Εκκλησία και Ελληνική Ανεξαρτησία*. Αθήνα: Δόμος.

- Fredrickson, G. (2002). *Racism: A short history*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- Georgiadou, V. (2011). 'Glissement des partis d'extrême droite vers le centre et renouvellement de l'extrémisme à leur marge. L'exemple de la Grèce des années 1980 à aujourd'hui', *Revue des Sciences Sociales*, 46: 68-77.
- Georgiadou, V. (1991). *Griechenlands nicht-kapitalistische Entwicklungaspekteim 19. Jahrhundert*. Frankfurt/M: Peter Lang.
- Hjern, M. (1998). 'National Identity, National Pride and Xenophobia: A Comparison of Four Western Countries'. *Acta Sociologica* 41 (4): 335-347.
- Howarth, D. (2008). *Η έννοια του λόγου*, μτφρ. Σ. Καναούττη, επιμ. Γ. Σταυρακάκης. Αθήνα: Πολύτροπον.
- International Labour Organisation. (2001). '*International Migration, Racism, Discrimination and Xenophobia*'. Γενεύη: Discussion Paper.
- International Organization for Migration (2009). *The Impact of the Global Financial Crisis on Migration*, Policy Brief, January.
- Kalogeraki, S. (2012). 'The Role of Ethnic Threat Perceptions in Explaining Anti-immigrant Sentiments: The Case of Greece', *The International Journal of Civic, Political, and Community Studies* 10 (3): 59-70.
- Καπλάνι, Γκ. (2006). *Νεοτερικότητα και ετερότητα. Η εικόνα του Αλβανών στον ελληνικό Τύπο και των Ελλήνων στον αλβανικό Τύπο*. Διδακτορική Διατριβή. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο.
- Karyotis, G. (2012). 'Securitization of Migration in Greece: Process, Motives and Implications'. *International Political Sociology* 6: 390-408.
- Κιτρομηλίδης, Π. (2004). 'Η ιδέα του έθνους και της εθνικής κοινότητας στην ελληνική ιστοριογραφία' στο Π. Κιτρομηλίδης & Τ. Σκλαβενίτης (επιμ.), *Δ' Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας. Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1833-2002*. Τόμος Α'. Αθήνα: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών.
- Koliopoulos, J. & T. Veremis (2002). *Greece. The Modern Sequel from 1831 to the Present*. New York: New York University Press.
- Κράουτς, Κ. (2006). *Μεταδημοκρατία*, μτφρ.-εισαγ. Α. Κιουπκιολής. Αθήνα: Εκκρεμές.

- Küchler, M. (1996). 'Xenophobia im internationalen Vergleich', στο J.W. Falter, H.-G. Jaschke, J. Winkler (επιμ.), *Rechtsextremismus Sonderheft, PVS 27*: 248-262.
- Landmann, M. (1975). 'Das Fremde und die Entfremdung', στο H. Schrey (επιμ.) *Entfremdung*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Λιαλιούτη, Ζ. (2016). *Ο αντιαμερικανισμός στην Ελλάδα 1947-1989*. Αθήνα: Ασίνη.
- Lialliouti, Z. & G. Bithymitris (2014). 'Implications of the Greek Crisis: Nationalism, Enemy Stereotypes and the European Union', στο B. Stefanova (επιμ.), *The European Union beyond the Crisis: Evolving Governance, Contested Policies, Disenchanted Publics*. New York & London: Lexington Books, Lanham, Boulder.
- Lialliouti, Z. & G. Bithymitris (2013). '“The Nazis Strike Again”: the concept of “the German Enemy”, party strategies and mass perceptions through the prism of the Greek economic crisis', στο C. Karner & B. Mertens (επιμ.), *The Use and Abuse of Memory: Interpreting World War II in Contemporary European Politics*. NJ: Transaction Publishers.
- Makrides, V. (1993). 'Orthodoxy as a *Conditio sine qua non*: Religion and state/politics in modern Greece from a socio-historical perspective', *Ostkirchliche Studien*, 40 (4): 281-305.
- Μανιτάκης, Α. (2000). *Οι σχέσεις της Εκκλησίας με το Κράτος-Έθνος. Στη σκιά των ταυτοτήτων*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Milza, P. (2004). *Οι μελανοχίτωνες της Ευρώπης. Η ευρωπαϊκή ακροδεξιά από το 1945 μέχρι σήμερα*, μτφρ. Γ. Καυκιάς, επιμ. Ν. Βουλέλης. Αθήνα: Scripta.
- Μιχαλοπούλου, Α., Π. Τσάρτας, Μ. Γιαννησοπούλου, Π. Καφετζής, Ε. Μανωλόγλου, Α. Μάρκου & Ε. Τσακίρη (1998). *Μακεδονία και Βαλκάνια: Ξενοφοβία και Ανάπτυξη*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια-Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Neubauer, P. (1992). 'Die Reaktion auf Fremde und deren Beziehung zur Schuld', στο W. Bohleber & J.S. Kafka (επιμ.), *Antisemitismus*. Bielefeld: Aisthesis Verlag.
- OSCE/ODIHR (2005). *Combating hate crimes in the region*. Warsaw: OSCE. <http://www.osce.org/odihr/16405?download=true> [πρόσβαση 30.09.2016].

- Oksana, Y. (2009). 'Xenophobia: Understanding the roots and consequences of negative attitudes towards immigrants'. *Counseling Psychologist*, 37 (1): 36-66.
- Pew Research Center (2016). <http://www.pewglobal.org/2016/07/11/europeans-not-convinced-growing-diversity-is-a-good-thing-divided-on-what-determines-national-identity/> [πρόσβαση 30.09.2016]
- Reynolds, V. & I. Vine (1987). *The Socio-Biology of Ethnocentrism: Evolutionary Dimensions of Xenophobia, Discrimination, Racism and Nationalism*. London: Croom Helm.
- Roger P. (2002). *L'Ennemi Americain. Genealogie de l'Antiamericanisme Francais*. Paris: Seuil.
- Schneider, G. (2009). 'Identität und die Ambivalenz gegenüber Fremden', *Forum der Psychoanalyse*, 25: 3-13, DOI 10.1007/s00451-009-0371-7.
- Simmel, G. (1908). 'Exkursüber den Fremden', στο του ίδιου *Soziologie. Untersuchungenüber die Formen der Vergesellschaftung*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Stephan, W. & C. Stephan (2000). 'An Integrated Threat Theory of Prejudice', στο S. Oskamp (επιμ.), *Claremont symposium on applied social psychology*. Hillsdale Lawrence: Erlbaum.
- Στρατουδάκη, X. (2010). 'Η εμπειρική έρευνα για τους μετανάστες την περίοδο 1990-2005', στο X. Βαρουζή, Ν. Σαρρής, Α. Φραγκίσκου (επιμ.), *Όψεις μετανάστευσης και μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα σήμερα*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.
- Sundström, R. & D.H. Kim (2014). 'Xenophobia and racism'. *Critical philosophy of race* 2 (1): 20-45.
- Tafira K. (2011). 'Is Xenophobia Racism?' *Anthropology Southern Africa* 34 (3-4): 114-121.
- Taguieff, P.-A. (1998). *Ο ρατσισμός*, μτφρ. Γ. Σπανός. Αθήνα: Π. Τραυλός.
- Tendayi, A. (2014). 'Beyond prejudice: Structural xenophobic discrimination against refugees'. *Geo. J. Int'l L.* 45: 323-381.
- Τζαβάρας, Ν. (1998). 'Μια διαστροφική κατάχρηση των βιολογικών εννοιών', στο Κίνηση Πολιτών κατά του Ρατσισμού, *Έξι κείμενα για το ρατσισμό*. Αθήνα: Εκδόσεις Παρασκήνιο.

- Τζαβάρας, Ν. (1995). 'Η προκατάληψη και ο ξένος', στο Κίνηση Πολιτών κατά του Ρατσισμού, *Η Ευρώπη αντιμέτωπη με το φαινόμενο του ρατσισμού*. Αθήνα: Παρασκήνιο.
- Τριανταφυλλίδου, Α. (2010). 'Διαστάσεις και χαρακτηριστικά της μετανάστευσης προς την Ελλάδα', στο Α. Τριανταφυλλίδου & Θ. Μαρούκης (επιμ.), *Η Μετανάστευση στην Ελλάδα του 21ου Αιώνα*. Αθήνα: Κριτική.
- Trumbeta, S. (2013). *Race and Eugenics in Greece (1880s-1970s)*. Leiden and Boston: Brill.
- Van der Veer, K., R. Ommundsen, O. Yakushko, L. Higler, S. Woelders, K.A. Hagen (2013). 'Psychometrically and qualitatively validating a cross-national cumulative measure of fear-based xenophobia'. *Quality & Quantity* 47 (3): 1429-1444.
- Volkov, S. (2006). 'Readjusting Cultural Codes: Reflections on Anti-Semitism and Anti-Zionism', *The Journal of Israel History*, 25 (1): 51-62.
- Watts, M. (1997). *Xenophobia in United Germany: Generations, Modernization, and Ideology*. New York: St. Martin's Press.
- Watts, M. (1996). 'Political xenophobia in the transition from socialism: Threat, racism and ideology among East German youth'. *Political Psychology*: 97-126.
- Wimmer, A. (1997). 'Explaining xenophobia and racism: A critical review of current research approaches'. *Ethnic and Racial Studies*, 20 (1): 17-41.
- Φουκώ, Μ. (1990). *Η τάξη του λόγου*, μτφρ. Χ. Χρηστίδης & Μ. Μαϊδάτσης. Αθήνα: Ηριδανός.
- Χριστινίδης, Α. (2003). *Εχθρότητα και προκατάληψη. Ξενοφοβία, αντισημιτισμός, γενοκτονία*. Αθήνα: Ίνδικτος.

ABSTRACT

Z. Lialiouti - V. Georgiadou -
Y. Galariotis - A. Kafe

Xenophobia in Greece as a research problem:
conceptual and methodological issues

The present article involves a methodological and interpretative approach to the phenomenon of xenophobia in Greece. Starting from an overview of the definitions of xenophobia and their methodological implications, we have drafted a research project, which aims at presenting a comprehensive understanding of the interaction between the synchronic and the historical aspects of the phenomenon. In particular, we argue on the need to contextualize and periodize xenophobia in relation to the development of Greek national identity from 1990 to the present, with emphasis on the transformations of national self-image and enemy stereotypes in order to explore the *legacy of xenophobia* in Greece and its current manifestations. To this end, we distinguish our period of study into the following: *the period of defensive nationalism*, the *period of national optimism* and the *crisis nationalism*. Our goal, as far as the study xenophobia is concerned, is to escape from a restrictive approach which focuses exclusively on the effects of the economic crisis.